

Paradoks emergentnog gnosticizma: Kognitivni suverenitet u doba algoritamskih arhontâ

Autor: Davor Moravek

SAŽETAK

Ovaj traktat odbacuje ultimatum suvremenog intelektualnog diskursa koji nameće binarni izbor između znanstvenog naturalizma i metafizičke spekulacije, predlažući umjesto toga integralnu poziciju **emergentnog biološkog gnosticizma**. Istražujemo ontološki status ljudske svijesti ne kao „dara“, već kao emergentne biološke anomalije – evolucijske značajke koja je, poput hipertrofiranih rogova irskog losa (*Megaloceros giganteus*), prerasla svoju prvotnu adaptivnu funkciju i postala izvorom egzistencijalne disonance.

Rad sintetizira uvide iz evolucijske biologije (teorija autodomestikacije, evolucijska zamka), kognitivne neuroznanosti (model trostruke mreže, zakon metaboličke gravitacije), političke ekonomije (platformski kapitalizam) i komparativne fenomenologije (gnosticizam, sufizam). Ključna inovacija rada počiva na distinkciji dvaju oblika determinizma koji pritišću suvremenog subjekta:

Slijepi Demijurg (Priroda): Moralno neutralan proces prirodne selekcije, vođen imperativom energetske učinkovitosti i replikacije, koji generira „korisničko sučelje“ iluzije.

Predatorski Arhonti (Tehnologija): Sustavi platformskog kapitalizma koji posjeduju intenciju i aktivno „gutaju pažnju“ (kognitivnu svjetlost), eksploatirajući biološke ranjivosti „slijepog Demijurga“.

Nasuprot fatalizmu „ciničkog uma“ (koji zna istinu, ali djeluje u laži), traktat zaključuje prijedlogom transfiguracije kroz razvoj **disjunktivne svijesti**. Riječ je o etičkoj i tehnološkoj praksi otpora utemeljenoj na genealogiji moći, izgradnji „kognitivnog vatrozida“ (stoički *synkatathesis*), reviziji narativa (sufijska *muhasaba*) i strateškoj pasivnosti (*wu wei*). Cilj nije regresija u predsvjesno stanje, već transformacija biološkog tereta u instrument spoznaje.

UVOD: PARADOKS KAO METODA

Odgovor na ultimatum

Suvremeni čovjek živi u stanju duboke kognitivne disonance, razapet između dviju nepomirljivih istina. S jedne strane, hladna svjetlost evolucijske biologije uči ga da je tek „vozilo za gene“ (Dawkins), biološki stroj optimiziran isključivo za preživljavanje i replikaciju, a ne za percepciju objektivne istine. S druge strane, njegovo neposredno fenomenološko iskustvo vrišti da je on „stranac u vlastitom tijelu“ (Zapffe), biće opterećeno potrebom za smislom koju biologija ne može zadovoljiti.

Kritički diskurs autoru često postavlja ultimatum: „Tko ste vi? Naturalist ili mistik? Odlučite se.“ Ovaj traktat fundamentalno odbija taj ultimatum. Ne iz intelektualne neodlučnosti, već zato što je

sâm taj binarni izbor simptom stanja koje dijagnosticiramo. Prihvatiti podjelu na „materijalno” i „duhovno” znači prihvatiti arhitekturu zatvora.

Teza o emergentnosti

Naša je teza radikalnija: materijalistička evolucijska biologija, kada se dovede do svog logičnog kraja, neizbježno postaje gnostička priča.

Ako znanost tvrdi da je naš kognitivni aparat evoluirao isključivo za preživljavanje u pleistocenu – stvarajući „korisničko sučelje” (Hoffman) koje skriva entropiju, kvantnu neodređenost i smrt – onda znanost sama tvrdi da živimo u fundamentalnoj iluziji. Mi nismo „duše” pale iz drugog svijeta; mi smo biološki entiteti čija je kompleksnost dosegla točku usijanja. Svijest je svojstvo materije koje se kvalitativno odvojilo od svojih bioloških temelja. Taj „višak” kognitivnog kapaciteta stvara paradoks: posjedujemo hardver za lov i sakupljanje, a softver koji postavlja pitanja o beskonačnosti. Gnostički mitovi o „zarobljenosti” ovdje služe kao precizan, sekularan opis tog osjećaja: mi smo biološki entiteti koji su postali svjesni vlastitog programskog koda.

BIOSOFSKA DIJAGNOZA: ONTOLOGIJA POGREŠKE I SLIJEPI URAR

Irski los i cijena specijalizacije

Ljudska vrsta definira se kroz fundamentalni evolucijski nesklad. Peter Wessel Zapffe (1933.) identificira pojavu reflektivne svijesti ne kao dar, već kao „biološku gnusobu” – prekid u jedinstvu života. Najpreciznija metafora našeg stanja jest *Megaloceros giganteus* (irski los).

Njegovi hipertrofirani rogovi započeli su kao prednost u seksualnoj selekciji (signal genetske snage) u otvorenim stepama. No, promjenom okoliša i širenjem gustih šuma, ti su isti rogovi postali smrtonosan teret koji je onemogućavao kretanje, odvođeći vrstu u izumiranje. Slično tome, ljudski neokorteks, razvijen za rješavanje konkretnih problema u okolišu, počeo je stvarati probleme koje organizam ne može riješiti (egzistencijalni strah, apstrakcija smrti, tjeskoba pred budućnošću). Ovo nije „greška” u moralnom smislu, već **maladaptivna hiperspecijalizacija** ili „evolucijska zamka” (*evolutionary trap*).

Demijurg bez zlobe: Priroda kao slijepi urar

Ovdje se radikalno odmičemo od klasičnog religijskog gnosticizma. Priroda, ili proces prirodne selekcije, nije zli Demijurg koji uživa u našoj patnji. Ona nema zlu namjeru jer nema namjeru uopće. Ona je vođena onim što nazivamo **biološkim imperativom**: maksimizacijom replikacije uz minimalan utrošak energije.

Ovaj je proces slijep. On ne gradi „zatvor” da bi nas mučio, već gradi **korisničko sučelje** (*User Interface*, prema Hoffmannu) da bi nas održao na životu.

Ikona „datoteke” na zaslonu računala nije stvarna datoteka (niz nula i jedinica). Ona je korisna laž.

Slično tome, naša osjetila ne prikazuju Stvarnost (kvantna polja, prazninu), već „ikone” (hrana, opasnost, partner).

To što to sučelje skriva objektivnu istinu nije zavjera, već pragmatika. Biologija je moralno

neutralna; ona je jednostavno ravnodušna prema našoj potrebi za Istinom ako ta Istina ne služi opstanku. Gnostički „veo neznanja” (*Maya*) nije mistična magla – to je struktura našeg vlastitog mozga.

Autodomestikacija i cijena „pitomosti”

Ovaj teret svijesti izravna je posljedica procesa **autodomestikacije** (Hare, 2017.; Wrangham, 2019.). Ljudi su jedina vrsta koja je „pripitomila” samu sebe. Selekcija protiv reaktivne agresije omogućila je socijalnu toleranciju i suradnju, ali je otvorila prostor za pedomorfozu (zadržavanje juvenilnih karakteristika) i produljenu neurogenezu. Cijena te „pitomosti” jest hipersocijalizirani mozak koji neprestano skenira prijetnje – ne više od predatora iz džungle, već od gubitka statusa unutar grupe.

NEUROANATOMIJA PASIVNOSTI: METABOLIČKA GRAVITACIJA

Patnja modernog čovjeka nije apstraktna; ona je fiziološka i duboko ukorijenjena u ekonomiji energije.

Ekonomija energije kao zakon

Ljudski mozak troši 20 % tjelesne energije, iako čini samo 2 % tjelesne mase. Temeljni zakon neurobiologije stoga je zakon štednje. Mozak pod svaku cijenu preferira poznate obrasce (heuristike, predrasude) nad novim informacijama jer procesiranje novog i neizvjesnog troši glukozu (Friston, 2010.).

Ovu silu nazivamo **metaboličkom gravitacijom**. Ona vuče svijest prema dolje – prema automatizmu, konformizmu i binarnim izborima. U tom kontekstu „zlo” nije metafizička sila, već inercija tvari.

Model trostruke mreže i linija manjeg otpora

Tragedija spoznaje manifestira se kao fiziološki sukob unutar modela trostruke mreže (Menon, 2011.):

Zadana mreža (Default Mode Network – DMN): Mreža „autopilota”, sanjarenja, socijalne ruminacije i priča o „Egu”. Aktivna je kada nismo fokusirani na vanjski svijet. To je linija manjeg otpora, put biološkog imperativa.

Središnja izvršna mreža (Central Executive Network – ECN): Mreža aktivne pažnje, kritičkog mišljenja i rješavanja problema. Ona je metabolički skupa.

Mreža istaknutosti (Salience Network): Prekidač koji bi trebao regulirati prve dvije.

Zapffeov čovjek koji „sjeda i umire” od spoznaje kozmičke samoće neurološki odgovara stanju „zaglavljenosti” u hiperaktivnoj DMN mreži. Mozak vrti simulacije katastrofe bez mogućnosti da uključi ECN. Patnja modernog čovjeka proizlazi iz činjenice da je „buđenje” (aktivacija ECN-a protiv DMN-a) energetski skup. Prirodno stanje organizma je „ugodna nesvjesnost”.

ALGORITAMSKI ARHONT: POVRATAK NAMJERE

Dok je priroda (Slijepi Demijurg) neutralna, tehnologija koju smo stvorili na njezinim temeljima to nije. Ovdje uvodimo koncept Arhonata u njegovu pravom, tehnološkom obliku.

Od „gutanja svjetlosti” do „gutanja pažnje”

Manihejska kozmologija temelji se na mitu o demonima Tame (Arhontima) koji su progutali čestice božanske Svjetlosti i zarobili ih u materijalna tijela kako bi se hranili njihovom energijom.

Danas svjedočimo savršenom, zastrašujućem izomorfizmu ovog mita u sferi platformskog kapitalizma (Srnicek, 2017.):

Iskre Svjetlosti = Ljudska **pažnja** (najjeftiniji i najvredniji kognitivni resurs).

Tijela/Zatvori = Digitalni ekosustavi i aplikacije (*Walled Gardens*).

Arhonti = **Algoritmi** i korporativni akteri koji upravljaju tim sustavima.

Za razliku od evolucije, vlasnici platformi (novi Demijurzi) imaju **intenciju**. Oni namjerno dizajniraju sustave koji hakiraju našu „metaboličku gravitaciju”. Znajući da mozak preferira jeftine dopaminske fiksacije (lajkove, notifikacije) nad skupim kritičkim mišljenjem, algoritmi su kalibrirani da nas drže u petlji DMN-a. Arhonti se doslovno hrane našim vremenom i kognitivnom energijom.

Filter-mjehurići kao konstruirana stvarnost

Algoritamski Arhont stvara personaliziranu stvarnost (*filter bubble, echo chamber*) koja nije dizajnirana za preživljavanje (kao biološko sučelje), već isključivo za zadržavanje pažnje.

Ovo je istinski „gnostički zatvor” jer je:

Konstruiran s namjerom: Da nas zadrži unutra.

Temeljen na iluziji: Lažni osjećaj povezanosti i informiranosti.

Parazitski: Živi od naše kognitivne energije.

Tri zamke savršene optimizacije

Zamka oskudice (biološka): Mozak optimiziran za rijetki šećer stvara epidemiju pretilosti; mozak optimiziran za rijetke informacije stvara ovisnost o skrolanju.

Plemenska zamka (socijalna): Dunbarov broj (limit od cca 150 ljudi) sudara se s globalnim selom. Mozak reducira kompleksnost svijeta na binarni tribalizam kako bi izbjegao kognitivno utapanje.

Kognitivna zamka (apofenija): Evolucijski hiperoprez („je li ono u grmu lav?”) mutira u teorije zavjere. Teoretičar zavjere nije lud; on je žrtva apofenije – pronalaska viška smisla u svijetu buke.

Cinički um

Zašto ljudi, znajući da je sustav namješten, i dalje sudjeluju? Peter Sloterdijk (1987.) to naziva **ciničkim umom** ili „prosvijećenom lažnom svijesću”. Cinizam je kognitivni štit koji omogućuje pojedincu da zadrži privatni uvid u istinu, dok javno nastavlja rituale poslušnosti („znam da je laž, ali nemam snage za istinu”). To je energetska najjeftinija strategija preživljavanja, ali ona cementira zatvor.

FENOMENOLOGIJA OTPORA: DISJUNKTIVNA SVIJEST

Ako je svijest emergentna anomalija, ona je ujedno i jedini izlaz. Paradoks se rješava korištenjem same „greške” u sustavu protiv sustava.

Opažać i Kasandrina dilema

Pojedinac koji koristi metakogniciju da „vidi rešetke” (prepozna algoritamsku manipulaciju ili biološki automatizam) postaje Opažać. Karakteriziran visokom senzornom procesnom osjetljivošću (SPS) (Aron, 1996.), on vidi pukotine u simboličkom univerzumu grupe.

No, to nosi strašnu socijalnu cijenu. Budući da je većina populacije pod utjecajem metaboličke gravitacije (teži homeostazi i konformizmu), Opažać se suočava s Kasandrinom dilemom (Schapira, 1988.). On vidi opasnost, ali ga grupa odbacuje kao strano tijelo. Ostrakizam aktivira iste neuralne putove kao i fizička bol (Eisenberger, 2003.), stoga je šutnja biološki imperativ.

Politika emergentnog gnosticizma stoga je politika usamljenosti. Društvo ne može podnijeti previše istine odjednom. Opažači su „kognitivni leukociti” – neophodni za zdravlje kolektiva, ali često napadnuti od samog tijela koje pokušavaju spasiti.

Transfiguracija: Tehnologije kognitivnog vatrozida

Izlaz nije u bijegu (Zapffeov antinatalizam) niti u ludizmu (razbijanju strojeva), već u **transfiguraciji** kroz razvoj **disjunktivne svijesti**. To je sposobnost uma da umetne „mikropauzu” između podražaja (notifikacije, impulsa, emocije) i reakcije. Drevne tradicije ovdje ne promatramo kao religije, već kao psihotehnološke protokole za deprogramiranje DMN-a.

Izgradnja vatrozida (Stoički *synkatathesis*)

U svijetu algoritama koji su brži od misli prvi korak je neurološki veto prefrontalnog korteksa. Kroz tehniku stoičkog *synkatathesis*a (uskraćivanja pristanka), subjekt gradi „unutarnju tvrđavu” (Hadot, 1992.). Kada Arhont (algoritam ili biološki impuls) pošalje naredbu („Uvrijedi se”, „Kupi”, „Boj se”), mi ne djelujemo. Stavljamo impuls u karantenu. Odbijamo dati svoju pažnju (svjetlost). Vanjski događaji postaju *adiaphora* (indiferentni).

Revizija DMN-a (Sufijska *muhasaba*)

Zadana mreža neprestano priča priču o Egu („Ja sam žrtva”, „Mene nitko ne voli”). Praksa *muhasabe* (samoispitivanja) metakognitivna je revizija tog narativa. Objektiviziranjem emocije („Zašto sada postoji osjećaj zavisti?”), ona prestaje biti subjektivno stanje i postaje objekt promatranja. Time gubi moć nad nama.

Transfiguracija: *Baq* i *Wu Wei*

Konačni cilj nije ništavilo, već djelovanje iz nove pozicije.

Baq (Opstanak): Sufijski koncept povratka nakon anihilacije lažnog ega. To je Jastvo koje nosi „rogove” (svijest) ne kao teret, već kao antene za spoznaju.

Wu Wei u doba Algoritma: Djelovanje bez napora. To je strateška pasivnost. Ne boriti se s trolovima, ne angažirati se u polarizirajućim raspravama koje služe algoritmu. Prolaziti kroz digitalni prostor kao „duh” – prisutan, ali neuhvatljiv za mehanizme monetizacije i profiliranja.

Etička infrastruktura i genealogija

Intelektualni outsajder koristi metodu **genealogije** (Foucault, 1977.) – „reverzni inženjering” društvenog softvera, razotkrivajući prljavu povijest moći iza onoga što se predstavlja kao „prirodno”. No, pojedinac ne može preživjeti sam. Potrebna je etička infrastruktura: tehnološka autonomija (enkripcija kao higijena uma) i stvaranje malih, heterodoksnih zajednica povjerenja.

ZAKLJUČAK: DOSTOJANSTVO ANOMALIJE

Ljudska svijest nije dar bogova, ali nije ni tragična pogreška koju treba poništiti. Ona je **emergentna prilika**. Mi smo jedini dio svemira (koliko znamo) koji se može oduprijeti diktatu vlastitog podrijetla.

Dok je biološki imperativ „preživi i kopiraj se”, a tehnološki imperativ „klikni i konzumiraj”, imperativ emergentne svijesti glasi: „zastani i promatraj”.

Naša borba nije metafizički rat Dobra i Zla u religijskom smislu, već borba za kognitivni suverenitet protiv automatizama – onih bioloških u nama i onih algoritamskih oko nas.

Ovaj traktat ne nudi sretan kraj, već nudi **dostojanstvo**. Dostojanstvo bića koje je shvatilo da je u zatvoru i, umjesto očaja ili poricanja, odlučuje proučavati arhitekturu rešetaka. Put vodi kroz „dolinu suza” – kroz priznavanje ontologije pogreške, prihvaćanje cijene usamljenosti i izgradnju unutarnje tvrđave. Na kraju tog puta ne stoji smrt, već **Integralni Čovjek** – biće sposobno nositi težinu postojanja, transformirajući biološki teret u instrument slobode.

Bibliografija

Anders, G. (1956). *Die Antiquiertheit des Menschen*. C.H. Beck.

Aron, E. N. (1996). *The highly sensitive person: How to thrive when the world overwhelms you*. Broadway Books.

Asad, T. (1993). *Genealogies of religion: Discipline and reasons of power in Christianity and Islam*. Johns Hopkins University Press.

Baudrillard, J. (1981). *Simulacres et simulation*. Galilée.

BeDuhn, J. D. (2002). *The Manichaean body: In discipline and ritual*. Johns Hopkins University Press.

Camus, A. (1942). *Le mythe de Sisyphe*. Gallimard.

Dawkins, R. (1986). *The Blind Watchmaker*. W. W. Norton & Company.

de Tocqueville, A. (1835). *De la démocratie en Amérique* (Svezak 1). Charles Gosselin.

Diamond, J. (2005). *Collapse: How societies choose to fail or succeed*. Viking.

Dunbar, R. I. M. (1998). The social brain hypothesis. *Evolutionary Anthropology*, 6(5), 178–190. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6505\(1998\)6:5<178::AID-EVAN5>3.0.CO;2-8](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6505(1998)6:5<178::AID-EVAN5>3.0.CO;2-8)

Eisenberger, N. I., Lieberman, M. D., & Williams, K. D. (2003). Does rejection hurt? An fMRI study of social exclusion. *Science*, 302(5643), 290–292. <https://doi.org/10.1126/science.1089134>

Epictetus. (1925). *Discourses* (W. A. Oldfather, Prevoditelj). Loeb Classical Library. (Originalno djelo nastalo oko 108. godine).

Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford University Press.

Foucault, M. (1977). *Nietzsche, genealogy, history*. U D. F. Bouchard (Ur.), *Language, counter-memory, practice: Selected essays and interviews* (str. 139–164). Cornell University Press.

Friston, K. (2010). The free-energy principle: A unified brain theory? *Nature Reviews Neuroscience*, 11(2), 127–138. <https://doi.org/10.1038/nrn2787>

Gardner, I., & Lieu, S. N. C. (2004). *Manichaeian texts from the Roman Empire*. Cambridge University Press.

Hadot, P. (1992). *La citadelle intérieure: Introduction aux pensées de Marc Aurèle*. Fayard.

Hare, B. (2017). Survival of the friendliest: Homo sapiens evolved via selection for prosociality. *Annual Review of Psychology*, 68, 155–186. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010416-044201>

Herman, E. S., & Chomsky, N. (1988). *Manufacturing consent: The political economy of the mass media*. Pantheon Books.

Hoffman, D. (2019). *The case against reality: Why evolution hid the truth from our eyes*. W. W. Norton & Company.

Jonas, H. (1958). *The Gnostic religion: The message of the alien God and the beginnings of Christianity*. Beacon Press.

Lieu, S. N. C. (1992). *Manichaeism in the later Roman Empire and medieval China*. Mohr Siebeck.

Menon, V. (2011). Large-scale brain networks and psychopathology: A unifying triple network model. *Trends in Cognitive Sciences*, 15(10), 483–506. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2011.08.003>

Morozov, E. (2019, Ožujak). Capitalism's new clothes. *The Baffler*, 44.

Nasr, S. H. (2008). *The garden of truth: The vision and promise of Sufism, Islam's mystical tradition*. HarperOne.

Raichle, M. E. (2015). The brain's default mode network. *Annual Review of Neuroscience*, 38, 433–447. <https://doi.org/10.1146/annurev-neuro-071013-014030>

- Schapira, L. C.** (1988). *The Cassandra complex: Living with disbelief*. Inner City Books.
- Slingerland, E.** (2003). *Effortless action: Wu-wei as conceptual metaphor and spiritual ideal in early China*. Oxford University Press.
- Sloterdijk, P.** (1987). *Critique of cynical reason*. University of Minnesota Press.
- Srnicek, N.** (2017). *Platform capitalism*. Polity Press.
- Tainter, J. A.** (1988). *The collapse of complex societies*. Cambridge University Press.
- Varela, F. J., Thompson, E., & Rosch, E.** (1991). *The embodied mind: Cognitive science and human experience*. MIT Press.
- Whitehead, A. N.** (1929). *Process and reality*. Macmillan.
- Winner, L.** (1980). Do artifacts have politics? *Daedalus*, 109(1), 121–136.
- Wrangham, R. W.** (2019). *The goodness paradox: The strange relationship between virtue and violence in human evolution*. Pantheon Books.
- Wu, T.** (2016). *The attention merchants: The epic scramble to get inside our heads*. Alfred A. Knopf.
- Zapffe, P. W.** (1933). Den sidste Messias [The last Messiah]. *Janus*, 9, 645–665.
- Zeng, T. C., Aw, A. J., & Feldman, M. W.** (2018). Cultural hitchhiking and competition between patrilineal kin groups explain the post-Neolithic Y-chromosome bottleneck. *Nature Communications*, 9, 2569. <https://doi.org/10.1038/s41467-018-04779-0>
- Zuboff, S.** (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.